

SVEUČILIŠTE U RIJECI
UČITELJSKI FAKULTET U RIJECI

Karla Jovanov

Spol djeteta rane i predškolske dobi – je li važan za njegov razvoj
govora?

ZAVRŠNI RAD

Rijeka, 2019.

SVEUČILIŠTE U RIJECI

UČITELJSKI FAKULTET U RIJECI

Preddiplomski sveučilišni studij Rani i predškolski odgoj i obrazovanje

Spol djeteta rane i predškolske dobi – je li važan za njegov razvoj govora?

ZAVRŠNI RAD

Predmet: Jezično-komunikacijski integrirani kurikulum

Mentor: Vesna Katić, viši predavač

Student: Karla Jovanov

Matični broj: 0299009150

U Rijeci, 28. lipnja, 2019.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Izjavljujem i svojim potpisom potvrđujem da sam završni rad izradila samostalno, uz preporuke i savjetovanje s mentorom. U izradi rada pridržavala sam se Uputa za izradu završnog rada i poštivala odredbe Etičkog kodeksa za studente/studentice Sveučilišta u Rijeci o akademskom poštenju.

Karla Jovanov

Zahvale

Zahvaljem se svojoj mentorici, Vesni Katić na svoj pruženoj podršci, strpljenju i savjetima te velikoj pomoći tijekom cijelog procesa nastajanja završnog rada.

Zahvaljujem se svojoj obitelji koja me podržavala, pružila ljubav i vjeru u mene i moj uspjeh.

Zahvaljujem svim svojim kolegama i prijateljima koji su na različite načine imali značajnu ulogu i bili dio mog privatnog života, ali i školovanja.

Sažetak

Važno područje razvoja djeteta rane i predškolske dobi predstavlja njegov jezično komunikacijski razvoj koji ovisi o brojnim unutarnjim i vanjskim čimbenicima, te njegovom aktivnom sudjelovanju u svome razvoju. U radu se posebna pozornost želi usmjeriti prikazu istraživanja koji potvrđuju da spol djeteta ima utjecaje na pojavu i razvoj govora kao sredstva komunikacije.

Ključne riječi: spol djeteta, razvoj govora, čimbenici razvoja govora

Abstract

An important area in the development of early childhood and pre-school age is its linguistic communication development, which includes many internal and external factors, and its active participation in its development. In this paper, special attention is directed to the study of research that confirms that the sex of the child has an influence on the appearance and development of speech as a means of communication.

Key words: child gender, speech development, speech development factors

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. GOVOR, JEZIK, KOMUNIKACIJA	2
2.1.Preduvjeti govorne komunikacije	3
2.2.Faze jezično-govornog razvoja djeteta	5
3. FAKTORI RAZVOJA GOVORA	8
3.1.Unutarnji faktori.....	8
3.2.Vanjski faktori	9
3.2.1.1.Utjecaj okoline i obiteljske sredine na razvoj govora djece	9
3.2.1.2.Utjecaj vrtića i uloga odgajatelja u razvoju govora djece.....	10
3.2.1.3.Utjecaj medija na razvoj govora i jezika.....	11
3.2.1.4.Bilingvizam.....	13
3.2.1.5.Igre za poticanje djetetovog jezično – govornog razvoja.....	14
3.3.Samoaktivnost djece	17
4. SPOL I RAZVOJ GOVORA.....	19
4.1.Mozgovna lateralizacija.....	19
4.2.Utjecaj spola: razlike između dječaka I djevojčica	20
4.3. Rodne razlike u jeziku djeteta.....	22
4.4. Spol, jezik i novi biologizam	24
4.5.Izgovor u dječaka i djevojčica	26
4.6.Rodna razlika u obrascima govora dvogodišnjaka	29
4.7.Djetetov govorni razvoj povezan s njegovim spolom i obrazovanjem roditelja ...	31
5. ZAKLJUČAK.....	35
6. LITERATURA	36

1. UVOD

Govorni razvoj djece rane i predškolske dobi važan je temelj za kulturu govorenja, čitanja i pisanja. Od davnina se postavlja pitanje je li govor urođen čovjeku? Čovjek je inteligentno biće, stoga govor jest urođen čovjeku, no razvija li se kod sve djece jednakom brzinom i koji su faktori razvoja govora nastojat će se pobliže objasniti u ovom radu.

Zainteresiranost o mogućim postojanjima razlika u govoru, artikulaciji, razlici u veličini vokabulara između dječaka i djevojčica povod je odabira ove teme. Oduvijek su postojale predrasude kako djevojčice brže usvajaju jezik, ranije progovore prve riječi, koriste se bogatim vokabularom od svojih vršnjaka – dječaka. Proučavajući dublje problematiku teme, pokazalo se da nije sve tako jednostavno i da iza govorno – jezičnog razvoja stoji niz čimbenika koji utječu na razvoj govora. Cilj ovog rada bio je proučiti te objediniti što više literature, istraživanja, raznih članaka i časopisa koji dokazuju da spol djeteta, koji je biološki urođen ima značajnu ulogu u razvoju govora kao sredstva komunikacije.

U prvom poglavlju govori se o definicijama i povezanosti pojmova govora, jezika i komunikacije, odnosno komunikacijskim kompetencijama. Nadalje, opisuju se preduvjeti za nastajanje komunikacije te kroz koje jezične faze prolazi dijete kada je u pitanju govorno – jezični razvoj djeteta. Za nastajanje govorno – jezičnog razvoja potreban je niz različitih faktora koji utječu na njegov razvoj, a to su: unutarnji faktori, vanjski faktori te samoaktivnost djece. U trećem poglavlju pobliže su objašnjeni faktori razvoja govora. Zatim, slijedeće, četvrto poglavlje prikazuje spol kao jedan od čimbenika na razvoj govora, što je ujedno i glavna problematika ovog rada. Također, prikazano je niz stranih i domaćih istraživanja kojima su se bavili stručnjaci kada je u pitanju utjecaj spola na razvoj govora djece rane i predškolske dobi.

2. GOVOR, JEZIK, KOMUNIKACIJA

Govor, zbog svoje funkcionalnosti i mnogih drugih nezamjenjivih uloga, predstavlja jednu od najznačajnijih karakteristika ljudskih sposobnosti. Brojne su i različite definicije govora, primjerice: „*Govor je sredstvo općenja među ljudima, kojim oni izražavaju svoje misli, emocije i htijenja. Izražavanje se ne ostvaruje samo putem intelektualnih semantičkih sadržaja riječi i rečenica, već i emocionalnim tonom govora*“ (Stančić i Ljubešić, 1994:85). Jedna od najčešće korištenih i, moglo bi se reći, jedna od najjednostavnijih je ona koja kaže da je govor osnovno sredstvo ljudske komunikacije (Šego, 2009). Isto tako, govor je i oblik naučenog čovjekovog ponašanja koje mu služi kao sredstvo osobnog razvoja, sredstvo razvoja misli te kao sredstvo komunikacije (Šego, 2009). Ivo Škarić govor definira kao „*optimalnu zvučnu čovječju komunikaciju oblikovanu ritmom rečenica, riječi i slogova*“ (Škarić, 1991: 69).

Razliku između jezika i govora može se objasniti tako što jezik označava prirodni komunikacijski sustav, dok govor definiramo kao jezik u akciji, odnosno optimalnu zvučnu komunikaciju. Ne postoji ljudska zajednica koja nema svoj jezik. „*Jezik je možda najvažnije pojedinačno obilježje ljudske vrste. I doista, nijedna druga životinjska vrsta ne posjeduje komunikacijski sustav takve složenosti, prilagodljivosti i izražajnog raspona kao ljudski jezik*“ (Comrie, Matthews, Polinsky, 2003:10). Pomoću jezika kao sustava znakova za sporazumijevanje, usvajaju se znanja, šalju se i primaju poruke, misli i ideje, iskazuju se osjećaji, kreativno se izražava, oblikuju mogući svjetovi, razvija se socijalizacija. Razliku između jezika i govora opisao je Ferdinand de Saussure (1922-200, prema Šego, 2009) te istaknuo da je jezik organiziran sustav znakova te kao takav društvena tvorevina, za razliku od govora koji je njegova realizacija ili jezik u uporabi. (Šego, 2009).

Uporabno znanje jezika jest komunikacijska kompetencija (Šego, 2009). Na komunikacijsku kompetenciju utječu urođene sposobnosti ili unutarnji faktori, vanjski faktori poput interakcije s odraslima i vršnjacima te djetetova samoaktivnost. Nedostatak govorne kompetencije kod djeteta može imati za posljedicu nesigurnost, neuspjeh i agresivnost. Djetetova komunikacija s okolinom započinje već u utrobi majke, djetete kretanjem odgovara na zvučni podražaj. Takvu djetetovu početnu

komunikaciju nazivamo neverbalnom. Prva djetetova vokalna komunikacija je plač nakon rođenja. Djetetova intencionalna komunikacija pojačava se napretkom govornog razvoja(Šego, 2009).

2.1.Preduvjeti govorne komunikacije

Izvorni znanstveni rad Petra Guberine (1991) tumači o veoma važnoj ulozi afektivne sredine kao preduvjetom za razvoj govora čovjeka, ali i o prvotnoj komunikaciji novorođenog djeteta s roditeljima i širom okolinom. Poznata je teorija Chomskoga koji kaže da je govor urođen čovjeku (Guberina, 1991). Filozofi, lingvisti, psiholozi tvrde kako čovjek posjeduje prije svega potencijalne mogućnosti kognitivne sposobnosti da komunicira govorom. Određena ograničenja za takvu sposobnost također su iznesena među njima, naročito oštećen sluh, što je naglasio Chomsky, kao i druga patološka stanja kao što su afazija, autizam, duboka mentalna zaostalost te teža centralna i motorička oštećenja. Svaki prvi susret slušno normalnog bića – čovjeka kada još govora nema i kada pojedini specifični uzroci otežavaju ili onemogućuju razvoj dobra govora pokazuje koji su bitni preduvjeti da se govor razvije. U takvoj situaciji se čovjek može nalaziti kao novorođenče do prve godine života ili čak do druge i treće godine života (Guberina, 1991).

Nadalje, u takvoj situaciji je čovjek kao malo dijete, a kasnije i odraslo dijete koje je pedagoški – socijalno zapušteno. Čovjek nakon puberteta koji počinje učiti strane jezike se također može nalaziti u takvoj situaciji. *„Postoji duboka veza koja se naziva vezom biološke naravi, između života i smrti čovjeka s jedne strane i afektivne ljudske sredine s druge strane. U takvoj vezi između biološkog postojanja, odnosno nepostojanja, čovjeka rađa se ili abortira jezik – govor“* (Guberina, 1991:64). U svim zemljama svijeta, postoji golem broj djece koja zaostaju u razvoju govora ili uopće nisu progovorila jer nisu bila njegovana u afektivnom ozračju ili okruženi majčinskom ljubavlju (Guberina, 1991).

Velik broj djece koja su dijagnosticirana između druge godine života i pete godine, kao disfazična, afazična, hipoakuzična te gluha, zapravo su djeca koja su živjela u prvim mjesecima najranijeg djetinjstva u nedostatku ljudske afektivne njege. Nerijetko je u dijagnostici zabilježeno da takva djeca boluju od mentalne retardacije. Tijekom

rehabilitacije, uvidjelo se da velik broj proučavane djece ima normalnu inteligenciju i normalano razvijen sluh. Djeca kroz rehabilitaciju uz dovoljno ljudske afektivne njege te pozitivan kontakt te uz postupke koji proizlaze iz afektivnog ozračja, dolaze do dobro razvijenog govora i smirenijeg ponašanja. Istraživanja otkrivaju da se čovjekov govor kao i njegova osobnost ne može razviti bez uže afektivne sredine i šire povoljne socijalne sredine, gdje afektivni kontakti imaju bitnu ulogu (Guberina, 1991).

Govor nastaje prvim dječjim plačem pri rođenju te se to naziva nesvjesnim aktom komunikacije. Na taj način se oglašava novorođenče te javlja da je živo i da može disati. Dakle, prva komunikacija je poziv, odnosno nagon ili težnja za životom. Novorođenče na taj način može komunicirati s okolinom već od prvog dana svojega života, uvijek pod uvjetom afektivne sredine, prvenstveno majčina ljubav podržava fizio-psihološki razvoj djeteta. Afektivna komunikacija već od drugog djetetovog mjeseca prima vidljivije i razvijenije oblike, kao osmijeh: pokretima cijelog tijela reagira na stimulanse okoline. Nadalje, naviru prve emisije zvučnih skupina koje naliče na konsonantske grupe cr, hr, gr što su rezultati ležećeg položaja dojenčeta. Na taj način djetetovo tijelo proizvodi prve glasove. Stoga, iz fiziološkog stanja novorođenčeta izlaze prvi glasovi. Razvijanjem gukanja nastaje bogata komunikacija poput gesta, mimika, intonacije, ritma ili pauze te se time zvučnim produkcijama pridaju značajne vrijednosti (Guberina, 1991).

Postoji nekoliko zaključaka u stvaranju afektivne atmosfere kao važnog preduvjeta za razvoj govora: „*Afektivnost je osnovni uvjet postojanja ljudskog života, ona stvara mogućnost komunikacije i interakcije između bebe i okoline*“ Guberina (1991:66). Nadalje: „*Afektivnost je osnovni preduvjet za mentalni razvoj, i veoma važan za razvoj svih osjeta. Iz tih osnovnih poluga, afektivnosti, mentalnog razvoja i polisenzorijalnosti, moći će se kroz cijelu prvu godinu života rađati govor i vidljivije uočiti nakon prve godine života*“ Guberina (1991:66). Treći zaključak: „*Prostor je nužna scena na kojoj se pojavljuju i razvijaju sve te osnovne poluge za nastajanje govora*“ Guberina (1991:66) te posljednji „*Tijelo bebe u svojoj anatomsko-fiziološkoj komunikaciji, svojim pokretima i položajima u prostoru, svojom kožom pruža veliki dio preduvjeta za rađanje govora*“. Guberina (1991:66).

2.2.Faze jezično – govornog razvoja djeteta

Jezično-govornim razvojem djece se danas bave psiholozi, lingvisti, defektolozi, pedagozi, antropolozi, sociolozi itd. „*Proučavanje djetetova usvajanja jezika daje uvid u osnove ljudskih mentalnih sposobnosti, pridonosi formalnim modelima jezičnog znanja, preispituje načine na koje djeca uče i odrasli poučavaju te podsjeća na važnost društveno-komunikativne prirode ljudskog postojanja*“ (Rice, 1991:83-84).

Razni teorijsko-metodološki pristupi pokušavaju objasniti djetetovo ovladavanje govorom. Prema biheviorističkoj teoriji (engl. behaviour – vladanje, ponašanje) jezik se usvaja stvaranjem asocijativnih veza između podražaja i odgovora na podražaj, a dijete usvaja jezične strukture oponašanjem govornih uzora, metodom pokušaja i pogrešaka. Dijete sluša govorni model te ponavlja što je slušno percipiralo (Pavličević-Franić, 2005). Prema nativističkoj teoriji (lat. nativus – urođen, prirodan) djeca uspješno usvajaju jezik zahvaljujući specifičnoj kognitivnoj i urođenoj sposobnosti što ujedno omogućuje i nastavak govora te se jezik usvaja na dvjema razinama: na razini dubinske strukture, što predstavlja urođeno znanje o jezičnoj proizvodnji zajedničko svim jezicima te na razini površinske strukture koja označava pravila pomoću kojih dijete uči slagati riječi i izraze u pisanome ili usmenome/govornom obliku, a razlikuju se od jezika do jezika (Pavličević-Franić, 2005). Prema kognitivističkoj teoriji (lat. cognoscere – spoznati), mnogi su jezični oblici povezani s kognitivnim sposobnostima. Kognitivisti tvrde da je razvijeno mišljenje nužan preduvjet za uspješan jezični razvoj (Pavličević-Franić, 2005). Socijalna teorija odnosi se na teorijske pristupe koji usvajanje jezika objašnjavaju utjecajem društvene sredine, uporabom jezika u svakodnevnim komunikacijskim situacijama, motiviranom djetetovom primarnom željom za komunikacijom s okolinom (Pavličević-Franić, 2005).

Sve navedene teorije korisne su za tumačenje jezično-govornog razvoja. Pristupi i objašnjenja tih teorija djelomično su ispravni, no imaju i nedostatke. Nijedna teorija pojedinačno ne daje cjelovitu i potpunu sliku jezično-govornoga razvoja djeteta. U ranom je djetetovu razvoju sposobnost usvajanja jezika određena genetski, što dokazuje i činjenica da će sva djeca progovoriti (osim ona s teškom mentalnom retardacijom) i

usvojiti materinski jezik, bez obzira na vrstu jezika ili prostor u kojemu ga usvajaju (Šego, 2009).

Pavličević-Franić (2005) razvojne faze u komunikaciji dijeli na predjezičnu (predverbalnu ili predlingvističku) fazu te jezičnu (verbalnu ili lingvističku) fazu. Predjezična faza traje od rođenja do otprilike prve godine života, a jezična do tri ili tri i pol godine.

Predjezična faza započinje prvim krikom novorođenčeta. Ova faza se dijeli na četiri razdoblja obzirom na način glasanja: „1. *predgovorno ili perlokutinaro razdoblje (u razdoblju od djetova rođenja do drugog mjeseca)*, a obilježava ga primarno refleksno glasanje koje se sastoji uglavnom od plača; 2. *komunikativno glasanje (od drugog do petog mjeseca)* koje se manifestira kao tzv. gukanje ili smijeh; 3. *razdoblje vokalizacije (od petog do osmog mjeseca)* koje je obilježeno razdobljem vokalskog sustava, vokalnih igara i ponavljanjem artikuliranih odsječaka; 4. *faza brbljanja (od osmog do dvanaestog mjeseca)* u kojoj je glasanje slogovno, što znači da u ovoj fazi dijete ponavljajući kombinira samoglasnike i suglasnike u interakciji sa sugovornikom ili igračkom“ (Pavličević-Franić, 2005:43).

Jezična faza kod većine djece počinje već oko prve godine života. Dijete u toj fazi svjesno proizvodi glasove koje čuje u okolini. Uspješnost izgovora glasova ovisi o radu mišića te senzornim, psihosocijalnim i neurofiziološkim čimbenicima. Rečenice koje nastaju između prve i druge godine su jednočlani iskazi – telegrafske rečenice, odnosno rečenice krnje strukture. Oko druge godine života, rečenica se proširuje, postaje dvočlana, a s tri godine tročlana. U prosjeku, dijete može povećati veličinu rečenice jednom rječju godišnje. Rječnik djeteta se u predškolskoj dobi širi veoma brzo. Usprkos tome što se starije predškolsko dijete uspješno govorno sporazumijeva sa svojom okolinom, njegov govorni razvoj još uvijek nije završen. Dijete nastavlja obogaćivati svoj rječnik i nastavlja savladati složenije gramatičke strukture. Svako dijete je jedinstveno i slijedi svoj razvojni put (Pavličević-Franić, 2005).

Bihevioristi, nativisti, kognitivisti i predstavnici socijalne teorije pokušali su objasniti jezično – govorni razvoj, no, nijedna teorija pojedinačno nije dala odgovore na taj kompleksan problem. Stoga, fenomenu jezično – govornog razvoja treba postupati

multidisciplinarno. Govorni razvoj počinje osjetno prije izgovaranja prvih riječi. Tijekom predlingvističke i lingvističke faze se ostvaruje normalan jezično – govorni razvoj. Predlingvistička faza započinje već prvim krikom novorođenčeta, dok lingvistička faza započinje djetetovom prvom riječju, a traje do otprilike polovice četvrte godine života. Jezik se usvaja i uči cijeli život (Šego, 2009).

3. FAKTORI RAZVOJA GOVORA DJECE

Mnoge znanstvene discipline posljednjih godina pokušale su odgovoriti na pitanje kako djeca dolaze do govora i kako usvajaju jezik. Većina djece slijedi sličan put jezično – govornog razvoja. No, zbog individualnosti svakog djeteta, pod utjecajem dječjih stilova i temperamenata postoji niz raznolikosti u usvajanju jezika. Postoji niz čimbenika koji utječu na djetetov govorno – jezični razvoj te su neovisni jedan o drugom (Apel, Masterson, 2004). Faktore o kojima utječe razvoj govora dijelimo na unutarnje faktore, vanjske faktore te samoaktivnost djece koje će se pobliže objasniti u nastavku.

3.1. Unutarnji faktori

Unutarnji faktori su urođene sposobnosti čovjeka na koje čovjek ne može utjecati. Na temelju čistog sazrijevanja, tj. maturacije, djeca dolaze u fazu gukanja i glasovnog brbljanja izostavivši udio iskustava. „*Maturacija je proces koji se sastoji u stjecanju sve veće spremnosti organa i organizma kao cjeline za vršenje različitih funkcija prilagođavanja*“ (Stančić i Ljubešić, 1994:164). U dobi od oko šest mjeseci djeca proizvode različite glasove, što ne znači da se u njih razvila sposobnost za artikulaciju, već djeca to rade spontano na temelju sazrijevanja određenih dispozicija. O sposobnosti za artikulaciju koja se razvija u sprezi maturacije, dispozicije i učenja može se govoriti tek početkom formiranja senzorno – motoričke asocijacije te usklađivanja vlastite produkcije glasa s glasovima djetetove govorne okoline i izostavljati glasove koje u toj okolini djeca ne čuju (Stančić i Ljubešić, 1994).

Nadalje, opće zdravstveno stanje djeteta kao i razvoj njegovih govornih organa utječu na razvoj govora, a to su: organi artikulacije (usne, zubi, vilice, jezik, nepce i nos), organi fonacije (grkljan, glasne žice), organi disanja (dušnik, pluća, dijafragma i grudni koš) te rezonatori (šupljine usta, grla i nosa) (Katić, 2017).

Sluh djeteta, kao jedno od unutarnjih fakora ima značajnu ulogu jer je slušni aparat najvažniji organ za razvoj govora. Ako je slušni aparat zdrav i normalno razvijen, ispunjen je prvi uvjet da se govor pojavi na vrijeme. U suprotnom, govorne smetnje i oštećenje sluha imaju veliki utjecaj na psihički razvoj djeteta (Katić, 2017).

Inteligencija i djetetove kognitivne sposobnosti jedan su od čimbenika za razvoj govora, no ukoliko se kod djeteta pojavi kasniji govor, ovaj faktor ne mora biti jedini uzrok (Katić, 2017),

Ostali faktori koji utječu na razvoj govora mogu biti: vid, preferencija upotrebe ruke (primjerice lijeve, desne ili obje), fina motorika prstiju te spol. O spolu kao jednom od unutarnjih čimbenika razvoja govora posvetit će se posebna pozornost u četvrtom odlomku (Katić, 2017).

3.2. Vanjski faktori

Vanjski faktori koji utječu na razvoj govora kod djece mogu se podijeliti na obiteljsku sredinu, prvenstveno majku (ili osobu koja provodi većinu vremena s djetetom), zatim jaslice i vrtić te organizirane grupe za igru, a u kasnijem djetinjstvu škola. Nadalje, vanjskim faktorima pripadaju mediji kao moderna sredstva komunikacije te bilingvizam (Katić, 2017).

3.2.1. Utjecaj okoline i obiteljske sredine na razvoj govora djece

Obiteljska sredina je primarna djetetova okolina koju čine roditelji, braća i sestre te članovi uže i šire obitelji. Na razvoj govora djece značajan utjecaj imaju njihovi roditelji. Često se postavlja pitanje, prema Hoff – Ginsbergu (1986.), je li dječje usvajanje jezičnih struktura vanjski proces određen djetetovom govornom okolinom ili je to unutarnji proces determiniran kao prirodno prirođeno jezično sredstvo koji minimalno ovisi okolini. Prevladava mišljenje da je usvajanje govora, odnosno materinjeg jezika zapravo kompromis između biološki preduvjeta za usvajanje govora te međudjelovanja s okolinom. Međudjelovanje pretpostavlja dijeljenje nekog zajedničkog interesa i predstavlja dinamički proces koji uključuje aktivno sudjelovanje majke i djeteta te neprestano izmjenjivanje uloge govornika i sugovornika između majke i djeteta. To međudjelovanje uključuje mijenjanje izraza lica i geste, uzimanje i olobađanje daha, intonaciju i ritam govora, kontinuitet govora, te prirodne pauze u govoru (Blaži, 1994).

U razgovoru s djetetom je bitna povratna informacija koju majka dobija od djeteta, iskazuje se djetetovim izrazom lica, osjećajem užitka, njegovim neverbalnim, vokalnim

i verbalnim odgovorima. Majka se obraća djetetu od trenutka rođenja i govori mu iako zna da dijete još uvijek ne razumije govor. Majci se instinktivno čini da unapređuje komunikaciju koliko je to najbrže moguće putem međudjelovanja, koristeći djetetovo najranije biološko glasanje (podrigivanje, plakanje, kihanje, štucanje, kašljanje i sl.) kao podražaje. Majka koristi veliki broj pitanja, slijedeći pauze kao da pokazuje djetetu da očekuje odgovor i da mu pruža priliku za odgovor. Štoviše, kako se majka bavi djetetom, ona normalno proizvodi glasove ljudskog govora, dok dijete posjeduje prirodnu sklonost glasanju. J.B. Gleason (1981), prema Blaži (1994) smatra da je okolina izuzetno važna za razvoj govora u djece, te da je govor okoline primarni podatak za dijete kad usvaja jezik, a ono što dijete čini je obrada podataka koje ono čuje u govornoj okolini. Kada odrasli razgovaraju s djecom, upotrebljavaju drugačiji način govora od govora koji je upućen odraslima. Hampson i Nelson (1993), prema Blaži (1994) nalaze da djeca čije majke u razgovoru s njima rabe izražajne i melodične govorne modele, bolje shvaćaju pragmatička nego semantička značenja u govoru (Blaži, 1994).

Uz biološke preuvjete, u razvoju govora veoma važnu ulogu ima i djetetova socijalna sredina, naročito majka (Miljak, 1984). Majka, kao i socijalna sredina, ovisno o količini bavljenja s djetetom može više ili manje utjecati na razvoj djetetovih jezičnih sposobnosti. Karakteristika govora okoline kada se obraća malom djetetu jest pojednostavljivanje sintakse i semantika koja je podržana postojećim kontekstom. Određena pojednostavljenja govora učinjena su s ciljem postizanja i održavanja komunikacije s djetetom (Blaži, 1994).

3.2.2. Utjecaj vrtića i uloga odgajatelja u razvoju govora djece

„Uspostavljanje komunikacije između odgajatelja i djeteta temelji se na stvaranju socio – emocionalne veze koja se razvija svakodnevno kroz aktivnosti odgajatelja i djeteta“ Petrović – Sočo (1997:12). Također, Petrović-Sočo (1997) navodi da situacije koje se ponavljaju svakodnevno te koje odgajatelj popraća odgovarajućim govornim izrazom, omogućuju djetetu razumijevanje postupnog govora odgajatelja. U interakciji i komunikaciji, gestama, aktivnostima, vokalizaciji, odgajatelj preinačuje zajednička značenja. Jezik postaje ključni alat u odgojnoj skupini kod uspostavljanja odnosa s

odraslima i s ostalom djecom. Jezični razvoj je izravno povezan s kognitivnim razvojem djeteta.

Kako bi odgajatelj s djetetom uspostavio verbalnu komunikaciju te razumio djetetov govor odgajatelj kreira raznovrsne aktivnosti i organizira različite situacije, poput pričanja scenskih priča, lutkarskih dramatizacija, razgledavanja slikovnice, igara scenskim lutkama i sl. Uz navedene aktivnosti, najvažnije je da odgajatelj u poticajnim situacijama izaziva spontani govor kod djece. Ukoliko je aktivnost izabrana pravodobno, ona će prirodno izazvati interes djeteta te mu omogućiti korištenje govora na raznolik način i u različite svrhe (Petrović – Sočo, 1997). Uz odgajatelja kao govornog modela, za razvoj govora bitno utječe i okruženje u skupini koje je također pod utjecajem odgajatelja.

Velički (2009) navodi kako je djeci potrebno omogućiti prostor u kojem se dijete osjeća voljeno, prihvaćeno, kako bi trebalo imati osjećaj slobode izražavanja misli u skupini, da se ne stidi te da neće biti ismijano ili neshvaćeno. Potrebno je djeci osigurati priliku da razgovaraju standardnim jezikom ili dijalektom, glasno ili tiho, ekstrovertirano ili introvertirano (Velički, 2009).

Uloga odraslog u komunikaciji s djetetom od velikog je značaja jer „*dijete ne usvaja nove riječi izolirano, već u funkciji saopćavanja nečega, slušanja, ili u funkciji razumijevanja nekoga*“ (Miljak, 1986:78). Odgajatelj služi kao govorni primjer, stoga je izrazito bitan način na koji se odgajatelj izražava, a to uključuje vokabular kojim se koristi, ali i ton te visinu glasa. Istovremeno, velika važnost se pridaje potrebi za stvaranjem poticajnog okruženja koji omogućuje komuniciranje, slušanje i prezentiranje raznih književnoumjetničkih sadržaja u obliku priča, poezija ili bajki (Velički, 2009).

3.2.3. Utjecaj medija na razvoj govora i jezika

„*Riječ medij potječe iz latinskog jezika (lat.medium što znači sredina), a označava sredstvo za prijenos poruka, vijesti, obavijesti i sl.*“ (Spišák, 2016:4). Mediji koji imaju utjecaj na razvoj govora kod djece, jesu računala, pametni telefoni, glazbeni uređaji, fotoaparati, igraće konzole, televizija (Spišák, 2016). U današnje vrijeme djeca su

svakodnevno izložena utjecaju medija, odnosno televizije, računala, videoigara. Zabraniti djeci pristup medijima u 21. stoljeću bilo bi potpuno nepromišljeno. Zahvaljujući medijima, djeca usvajaju nova znanja te na taj način ulaze u svijet igre i razonode. No, mediji imaju svoju pozitivnu i negativnu stranu. S druge strane, „*mediji imaju potencijal dominiranje djetetovim životom do te mjere da počnu sprečavati značenje društvene interakcije s vršnjacima i odraslima*“ (Apel i Masterson 2004). Kvalitetan i bogat televizijski program potiče dječju radoznalost, otkriva djetetu nove svjetove i ideje, poučava ga, motivira ga na pozorno slušanje te bogati njegov rječnik. Videoigre također mogu imati pozitivan učinak na razvoj dječje logike i motorike, npr. pri rješavanju problemskog zadatka (Šego, 2009).

Ukoliko dijete provodi previše vremena uz televizijski program, ono osiromašuje njegovu interakciju s obiteljskom sredinom i vršnjacima. Preporuka stručnjaka jest da dijete ne bi trebalo gledati televiziju, odnosno bilo koji drugi medij dulje od dva sata dnevno, a roditelji bi trebali kontrolirati sadržaje medija kako bi mogli pravodobno procijeniti kvalitetu i ono što je primjereno djetetovoj dobi. Dovoljno kvalitetan sadržaj i procijena „prave mjere“ koji će obogatiti dječji svijet ključan je pri odabiru uporabe medija za djecu. Poželjno je poticati djecu na igranje edukativnih kompjuterskih igara ili videoigara te zajedno s njime istraživati knjige, enciklopedije i časopise kako bi dijete razvijalo logičko mišljenje, učilo povezivati, dublje analizirati i rješavati probleme. Apel i Masterson (2004) navode da televizijski program može imati i pozitivne utjecaje za dijete budući da kvalitetan televizijski program može pružiti djeci govorne uzore. Stručnjaci za dječji jezični razvoj, koji su proučavali jezik su shvatili da u serijama poput Ulice Sezam, Teletubiesi, Muppet show upotrebljavaju govor usmjeren djetetu, tzv. GUD. Nadalje, djeca koja gledaju multikulturalne emisije, sklonija su igranju s djecom koja su pripadnici različitih kultura, a to ujedno poboljšava prihvaćanje i razumijevanje drugih te povećava toleranciju. Programi koji su na stranim jezicima i dijalektima također mmogu obogatiti dječji rječnik i govorno – jezični razvoj. Komunikacijska funkcija jezika se kod djece može osvijestiti slušanjem drugačijih riječi ili izgovora za isti predmet, pojavu ili događa (Šego, 2009).

Televizija nažalost ima i negativan učinak na jezično-govorni razvoj. Ukoliko dijete gleda medijski sadržaj predugo, njegove jezične sposobnosti će biti niže, što

podrazumijeva slabije predčitačke vještine, prejednostavne rečenice te bi dijete moglo biti zakinuto u druženju s roditeljima i vršnjacima. Djeca u ranijoj dobi ne razlikuju stvarnost prikazanu na televiziji od zbilje, a scene nasilja se lakše pamte od cjelovite priče, stoga kada vide scene nasilja u crtanim filmovima, oni ga često oponašaju. Televizijske programe i emisije te crtane filmove roditelji trebaju pomno odabrati i pametno dozirati kako ono ne bi unazadilo jezično-govorni razvoj kod djeteta, već ga oplemenilo (Šego, 2009).

Stručnjaci se slažu da su najkvalitetnije računalne igre one koje potiču djetetov emotivni, spoznajni, tjelesni i društveni razvoj te koji su djeci primjereni i dovoljno razumni na razini jezičnog razvoja. Dobro oblikovane računalne jezične igre omogućuju djeci usvajanje novih riječi, povezivanje misli u rečenice, oblikovanje priča što pomaže poboljšanju djetetova izgovora i predčitačkih sposobnosti. Računalne igrice jednako kao i televizijski sadržaj, u prekomjernom korištenju može imati negativan učinak na djetetov rast i razvoj, npr. zanemarivanje druženja s vršnjacima i roditeljima što dovodi do raznih problema u socijalnom ponašanju. „*Pretjerivanje u aktivnostima na računalu sprečava djecu u doživljavanju i uporebljavanju društvenih jezičnih vještina koje su nužne za razvoj verbalne komunikativnosti.*“ (Apel i Masterson, 2004:127). Dakle, roditelji trebaju često usvajati znanja o medijima te o njihovom učinku na razvoj djetetova jezika i na taj način donositi razumne odluke o uporabi i vremenu koje njihovo dijete posvećuje sadržajima određenog medija i truditi se da ne dopuste medijima upravljanje i manipuliranje njihovom djecom (Šego, 2009).

3.2.4. Bilingvizam

Bilingvizam potječe iz latinske riječi (lat. bilinguis) što znači dvojezičnost. Označava „*sposobnost pojedinca, grupe ili naroda da se služi sa dva jezika bez vidljive veće sklonosti za jedan od njih*“.

(Preuzeto s: <http://www.edukacija.hr/tecaj/bilingvizam/1314/> 30.6.2019.).

Usvajanje dvaju jezika u ranoj dobi utječe na lingvističko i nelingvističko funkcioniranje. Djeca koja usvajaju dva jezika od rođenja pokazuju slične uzorke usvajanja jezika (morfosintaktične strukture, prve riječi) kao i jednojezična djeca,

međutim, postoje i neki vidovi jezičnog usvajanja koji su specifični za dvojezičnost. Dvojezična djeca pokazuju i bolju kognitivnu fleksibilnost, metalingvističku svijest i kreativnost u upotrebi jezika (Palmović, Vujnović-Malivuk, 2015).

Dvojezičnost se može podijeliti prema nekoliko kriterija. S obzirom na jezičnu sposobnost, dvojezični govornici mogu biti uravnoteženo ili neuravnoteženo dvojezični. Kad su vještiji u jednom jeziku, tada kažemo da su neuravnoteženo dvojezični (Jelaska, 2005). Druga učestala podjela je s obzirom na dob usvajanja drugog jezika. Većina autora smatra da ako se oba jezika usvajaju istovremeno do kraja treće godine života, kad se usvajaju osnove materinskog jezika, tada govorimo o istovremenoj dvojezičnosti, a ako se drugi jezik usvaja nakon treće godine, kad se prvi jezik već u velikoj mjeri usvojio, govorimo o slijednoj dvojezičnosti (Jelsaka, 2005).

Dugo se smatralo da dvojezičnost djece ima negativne posljedice i da istovremeno učenje dvaju jezika može uzrokovati sporiji razvoj i nepotrebno opteretiti dijete (Hakuta, 1986, prema Palmović i sur., 2015). Bilingvizam, dakle, ima svoje prednosti i nedostatke. Dijete koje raste izloženo dvama jezika ima duplo veću količinu gramatike i vokabulara za usvajanje. No, poznavanje više od jednog jezika kod djeteta, omogućuje više kreativnosti i fleksibilnije razmišljanje u kognitivnim procesima (Palmović i sur., 2015).

3.2.5. Igre za poticanje djetetovog jezično – govornog razvoja

Igra je aktivnost koja slijedi čovjeka u svim njegovim razdobljima života. Jednu od mnogobrojnih definicija i opisa igre jest „*Igra je djelatnost koja se odvija u razrađenim vremenskim, prostornim i smislenim granicama, u jednom vidljivom redu, prema dobrovoljno prihvaćenim pravilima, te izvan područja materijalne nužde ili koristi. Raspoloženje u kojem se igra odvija jest uzdignuće ili razveseljavanje, bilo ono pobožno ili samo svečano, već prema tome je li igra posveta ili razveseljavanje. Ta djelatnost prati osjećaj ushićenja i napetosti, a ona sama donosi vedrinu i opuštanje*“ (Huizinga, 1992:121). Praktičari su uočili izvanrednu mogućnost učenja kroz igru uzimajući u obzir razne značajke igre, poput razonode i zabave, obvezatnost i dobrovoljnost, napetost, opuštanje, uzdignuće, učenje novih ideja i pretvorba istih u praksu, rješenje problemskih situacija i sl. Jezične igre su „*sve igre kojima je izraženo sredstvo jezik u*

svim svojim pojavnostima“ (Peti – Stantić i Velički 2008). Čovjekova prirodna aktivnost je učenje kroz igru koja je određena pravilima, može biti simbolična i transformativna, motivirana je intrizično, odnosno unutarnjom voljom, a ujedno pruža zadovoljstvo te potiče divergentno mišljenje. Utječe na razvoj percepcije, pamćenja, intelekta, volje, emocije i osobnosti djeteta. Roditelj i odgojitelji, odnosno odrasla okolina treba promovirati aktivnosti vezane za učenje slušanja, govorenja, čitanja i pisanja. Što je češće moguće, odrasli trebaju poticati dijete na prepoznavanje zvukova i slova, stvarati poticajnu sredinu da dijete čuje zvuk te ga proizvodi, reagira na njih, dati djetetu interesantne predmete i igračke koje može držati, gledati, igrati se s njima, slušati njihov zvuk. Uloga odraslih u usmjeravanju i poticanju djetetovih aktivnosti stvara ozračje u kojem dolaze do izražaja dječji potencijali i sposobnosti (Einon, 2007).

Mnogi stručnjaci ističu razvijanje sposobnosti slušanja već u majčinoj utrobi gdje je dijete izloženo različitim zvukovima. Djetetove urođene mogućnosti brže će se razvijati u poticajnoj sredini. Za igre pomoću kojih se razvija sposobnost slušanja neophodno je pripremiti djetetove govorne i slušne organe za pravilno percipiranje i ispravan izgovor glasova te radi skladnijeg razvoja cjelokupnoga govornog sustava. Šego (2009) navodi poticajne i korisne igre za razvijanje pažnje kod djeteta i vještine slušanja. Igrama za razvoj auditivne pažnje dijete razvija sposobnost razlikovanja zvukova na temelju njihovih akustičkih kvaliteta, glasovnu svijest, razumije poruke sugovornika, koncentraciju i sl. (Šego, 2009).

Prema Šego (2009), vodeći se literaturom poznatih autora poput Britton (2000), Goldbreg (2003), Lawrence (2003), Einon (2005), Peti-Stančić, Velički (2008), donosi se primjer izbora niza igara koji potiču jezično-govorni razvoj kod djece.

U dobi do godinu dana, djetetu se mogu pjevati razne pjesmice uz vježbanje prstima

„Prvi (prst) ide u lov.

Drugi nosi pušku. Ovaj jede krušku.

Treći kaže: „Daj i meni!“

Četvrti kaže: „Ne dam tebi!“

Dodirujući pritom svaki djetetov prstić. “ (Šego, 2009:132)

Jedan od oblika poticajnog okruženja koji može biti osnova za djetetove nadolazeće govorne vještine može biti i snimanje zvuka. Primjerice, roditelj snima djetetovo brbljanje, a potom mu pušta snimku i promatra djetetovu reakciju (Sviđa li mu se ono što čuje? Komunicira li s video zapisom?). Ukoliko dijete uživa u slušanju snimljenih zvukova, može se pokušati i s drugim zvukovima, poput zvukova iz prirode (Šego, 2009).

Igra koja je primjerena djetetu u dobi od šest mjeseci na dalje zove se Glazbeni razgovor. Odrasla osoba ili roditelj prepričava dan kroz pjesmu. Uz izmišljenu glazbu pjeva o svemu što je radila toga dana. Dijete će bolje razvijati svoje jezične sposobnosti što čuje više riječi.

Igra koja je prikladna za dijete u dobi od osam mjeseci na dalje, a koja ujedno povećava sposobnost slušanja zove se „Gdje je zvuk?“. Odgajatelj, roditelj ili neka druga odrasla osoba sakrije glazbenu igračku kojanispušta zvuk izvan vidokruga djeteta. Zatim pita dijete: „*Gdje je igračka?/Gdje svira?*“. Kada se dijete okrene prema mjestu odakle izvire zvuk, potrebno ga je pohvaliti i ponavljati igru u raznim dijelovima prostorije. Igračka se može sakriti i pod jastuk na lako dostupnom mjestu ukoliko dijete puzi kako bi ono lakše ostvarilo cilj (Šego, 2009).

Igra Rime primjerena je dobi od četiri godine nadalje. Svrha ove igre jest razvoj auditivnog razlikovanja. Ovoj igri potreban je komplet kartica kataloga. S jedne strane kartice napiše se određena riječ, dok s druge piše riječ koja se s njom rimuje. Od djeteta se očekuje da pogodi koja riječ se nalazi na poledini kartice. Prvi igrač pročita riječ na jednoj strani kartice (ukoliko dijete još ne može čitati). Zatim, naizmjenično igrači pokušavaju pogoditi koja je riječ-rima s druge strane kartice. Na karticama može biti i slika kako bi se olakšalo igru djeci koja ne znaju čitati. Primjeri riječi koji mogu biti na karticama: žir – sir, voda – roda, kolač – kotač, brava – trava, list – kist i mnoge druge. Tijekom igre djeca otkrivaju da jedna riječ može imati mnogo rima (Šego, 2009).

Dijete treba ovladati vještinom izgovora glasova i slogova prije nego što izgovori svoju prvu riječ. Istovremeno se služi oponašanjem, no važnu ulogu ima i poticajna okolina. „Djeca okružena riječima gotovo uvijek potpuno progovore prije nego što navrše tri godine. Djeca s kojom se malo razgovara, mogu imati problema u svladavanju govora“ (Silberg, 2006:39). Kako bi se potaknuo skladan govorni razvoj ili spriječila moguća odstupanja tijekom tog razvoja, s djetetom je potrebno provoditi stimulativne govorne igre. Moguće ih je provoditi u dječjem vrtiću, kod kuće i drugdje. Igre koje potiču slušanje i igre za razvoj motorike usko su povezane s igrama poticanja izgovora glasova i slogova. Igra nikada djetetu ne smije biti prisila, već zabava i raznodija. U nastavku slijedi primjer igara koje razvijaju i potiču govorne sposobnosti. (Šego, 2009).

Igra Pokvarenog telefona sudjeluje više igrača. Prvi igrač šapne riječ ili kratku poruku igraču do sebe. Kada on primi poruku, šapne je sljedećem igraču. Posljednji igrač koji je primio poruku, izgovara ju naglas. Zatim se otkriva je li prvi igrač odaslao upravo tu riječ kao poruku ili nije. Ovom igrom se razvija vještina slušanja koja je primjerena djeci u dobi od pete godine života na dalje, a ujedno može izazvati veliku zabavu i smijeh kod sudionika ukoliko je pogrešno čuta izgovorena riječ (Šego, 2009).

Zadnje slovo – prvo slovo je igra koju mogu igrati djeca u dobi od šeste godine nadalje. U ovoj igri vježba se pamćenje i proširuje vokabular. Igrač koji igra prvi izgovori prvu riječ koje se sjeti, npr. slon, a drugi igrač treba reći riječ koja počinje zadnjim slovom prethodno izgovorene riječi. Stoga, sljedeći igrač kaže npr. riječ nebo. Igra se nastavlja dok jedan od igrača ne ponovi istu riječ (Šego, 2009).

3.3.Samoaktivnost djece

„Djeca uče čineći, sudjelujući i istražujući, kroz aktivnosti koje su sama organizirala ili ih je na njih potaknuo odgajatelj bogatom, raznovrsnom i zanimljivom ponudom materijala“ (Malnar, Punčikar, Štefanec, Vujičić, 2013:1). Ukoliko su aktivnosti u skladu s djetetovim interesima, djeca će ponoviti aktivnosti onoliko puta koliko je potrebno da dođu do određenog rješenja. Na taj način prihvaćaju izazove te se uče nositi s njima. Potrebno je djeci omogućiti dovoljno vremena kako bi došli do

pravog rješenja, pritom se dijete ne smije prekidati, uplitati ili ispravljati. Pogreškom ili krivom prosudbom, djeca uče nešto novo, stoga je od velike važnosti da djeca uvide i podnesu pogreške (Malnar, Punčikar, Štefanec, Vujičić, 2013).

Rezultati raznih istraživanja pokazuju da samoorganizirane aktivnosti djece predstavljaju vrijedan temelj za izgrađivanje novih znanja i kompetencija. U takvim aktivnostima djeca usklađuju težinu zadatka sa svojim individualnim i razvojnim mogućnostima što im daje trenutnu motivaciju i povećava motivaciju za daljnje aktivnosti. Aktivnosti koje dijete samoinicira i organizira za njega ima smisla te se zbog toga dijete dobrovoljno i aktivno uključuje što podiže njegove kognitivne sposobnosti (Merry i Rogers 2007, prema Slunjski 2011).

„Igra je prirodna čovjekova aktivnost, a učenjem kroz igru postaje određena pravilima, simbolična je, potiče divergentno mišljenje i intrinzičnu motivaciju“ (Šego, 2009:131). Igra utječe na razvoj pamćenja, volje, percepcije i osobnosti djeteta. Dijete stječe mnoga znanja i razvija svoje motoričke i kognitivne sposobnosti kroz igru, ali i uspješno prolazi kroz proces socijalizacije s okolinom. Kroz igru, osim zabave, Prirodnom ljudskom aktivnošću se smatra igra jezikom. Kao prostor u kojem se djeca i odrasli oslobađaju u vlastitom jeziku intuitivno svladajući pravila i postupanja u skladu s njima određuje se jezična igra. Štoviše, jezične igre su igre u kojima jezik predstavlja osnovno izražajno sredstvo, a djeci omogućuje neopterećeno učenje i ovladavanje jezičnim ulogama (Peti-Stantić, Velički, 2008).

Poticajna okolina koja djetetu omogućuje pravilan govorni model potrebna je za razvoj govora. Nadalje, djetetu je uvijek potrebno pružiti priliku da slobodnog izražavanja, što se ostvaruje raznim jezičnim igrama dok roditelj ili druga odrasla osoba pjeva, čita, priča i sl. (Goldbreg, 2003).

Samoaktivnost je jedno od veoma značajnog faktora na razvoj govora djece. Šego (2009) navodi kako će dijete uspješno razvijati svoje potencijale, ako se nalazi u emocionalno zdravoj sredini, intelektualno poticajnoj te u ozračju razumijevanja i ljubavi.

4. SPOL I RAZVOJ GOVORA DJECE

Nema sumnje da djevojčice imaju bolje razvijene neke verbalne sposobnosti i vještine (Feingold, i sur, 1992, prema Vasta, Haith, Miller, 1997). U dojenačkoj dobi djevojčice proizvode više zvukova i to čine ranije od dječaka (Harris, 1977). Ranije počnu izgovarati riječi i imaju bogatiji rječnik (Nelson, 1973). I razvoj gramatike mnogo je brži u djevojčica. Na nekoliko mjera jezične složenosti (poput duljine rečenice, upotrebe zamjenica, veznika itd.) dvogodišnje djevojčice postižu mnogo bolje rezultate od dječaka i ta je razlika vidljiva i u adolescenciji (Koenigsknecht i Friedman, 1976, prema Vasta i sur, 1997). No sposobnosti razumijevanja, poput razumijevanja značenja riječi, nisu u djevojčica tako dobro razvijene (Harris, 1977). Istraživanja pokazuju da majke stvaraju bogatiju jezičnu okolinu prema svojim kćerima nego sinovima. Takvi nalazi govore da socijalizacijski činitelji imaju ulogu u nastanku razlika među spolovima. No, većina psihologa slaže se da vjerojatno postoji i biološka osnova ranijeg razvoja verbalnih sposobnosti u djevojčica. Razlike među spolovima u ovom području nestaju u funkciji dobi. U kasnoj adolescenciji djevojčice više nemaju bolje razvijene verbalne sposobnosti u usporedbi s dječacima (Hyde i Linn, 1988).

4.1. Mozgovna lateralizacija

Za ljudski mozak se može reći da je lateraliziran, odnosno da je podijeljen na lijevu i desnu polutku koje obavljaju različite funkcije (Molfese i Segalowitz, 1989, prema Vasta i sur., 1997). Lijeva polutka istovremeno kontrolira i upravlja informacijama koje dobiva s desne strane tijela, dok desna polutka kontrolira i upravlja informacijama s lijeve strane tijela. Lijeva polutka je uglavnom je odgovorna za govor i jezik, dok je desna polutka uključuje kvantitativne i specijalne sposobnosti (Springer i Deutsch, 1989, prema Vasta i sur., 1997). Mozgovna lateralizacija je specijalizacija funkcija mozgovnih polutki. Svaka od njih upravlja i prima podražaje sa suprotne strane tijela (Vasta i sur, 1997).

Proučavanja jezičnih i verbalnih sposobnosti potvrđuju da mozgovna lateralizacija ima ulogu u nastanku razlika među spolovima. Kod tromjesečnih i četveromjesečnih beba utvrđene su razlike među spolovima u funkcionalnoj

specijalizaciji mozgovnih polutki. Djevojčice su imale jače mozgovne valove kad im je snimljeni glas prezentiran u desno uho (lijeva polutka), dok su dječaci jače reagirali slušajući lijevom uhom (desna polutka) (Shucard i sur., 1981, prema Vasta i sur., 1997). U drugoj i trećoj godini i dječaci i djevojčice počinju obrađivati verbalne podražaje desnim uhom, poput izgovorenih riječi, a neverbalne lijevom, poput glazbe (Harper i Kraft, 1986, prema Vasta i sur., 1997). No, u toj dobi kod dječaka se javljaju znakovi veće lateralizacije negoli kod djevojčica: dječaci počnu bolje reagirati na verbalne podražaje kad su prezentirani u desno negoli u lijevo uho, dok suprotno reagiraju kad je riječ o neverbalnim podražajima (Vasta i sur., 1997).

Druga istraživanja pokazuju da su verbalne sposobnosti muškaraca s oštećenom lijevom mozgovnom polutkom (zbog moždanog udara ili tumora) mnogo slabije negoli među ženama sa sličnim oštećenjima mozga (McGlone, 1980; Sasanuma, 1980, prema Vasta i sur., 1997). Takvi rezultati govore da jezičnim funkcioniranjem žena podjednako upravljaju obje polutke, dok je muškarcima za tu funkciju odgovornija lijeva polutka. Podaci o većoj lateralizaciji muškaraca u odnosu na žene ne daju nam, ipak, jednostavno objašnjenje razlika među spolovima u verbalnim sposobnostima. To je navelo istraživače na nastavak ispitivanja u tom području u nadi da će utvrditi jesu li razlike u građi mozga temelj nekih razlika u ponašanju među spolovima (Vasta i sur., 1997).

Mozgovna lateralizacija označava specijaliziranu funkciju mozgovnih polutki. Svaka mozgovna polutka prima podražaje i upravlja sa suprotne strane tijela. Dok desna polutka upravlja numeričkim sposobnostima, lijeva polutka je uključena u verbalne sposobnosti. Budući da muškarci imaju jače lateraliziran mozak od žena, takva razlika u spolovima može biti povezana s razlikama u postignuću na verbalnim zadacima i zadacima prostornog predočavanja (Vasta i sur., 1997).

4.2. Utjecaj spola: razlike između dječaka i djevojčica

Najčešće pitanje kod roditelja glasi je li razvoj govora i jezika u dječaka i djevojčica različit? (Apel i Masterson, 2004). Odgovor može biti i pozitivan i negativan. U odnosu na cjelokupan proces govorno – jezičnog razvoja, daleko je više sličnosti nego razlika. Ne svi, ali mnogi dječaci pristupaju ovladavanju jezika

donekle drukčije od većina djevojčica. U današnje doba objavljen je velik broj istraživanja o razlici između ženskih i muških mozgova, stoga nije nepoznato da i žene i muškarci imaju razlike u komunikacijskom, inetraktivnom stilu i načinu percipiranja jezičnih informacija. No, ukoliko je riječ o djeci, u prvih pet godina života, nema velikih razlika (Apel i Masterson, 2004).

Brojni istraživači koji su proučavali dječake i djevojčice, uzevši u obzir cjelokupan govorno-jezični razvoj, nisu otkrili velike razlike koje bi mogle biti povezane isključivo s utjecajem spola, ali su uočene blage razlike u pojedinim specifičnim vještinama. Jedna od najznačajnijih razlika leži u stilovima usvajanja jezika. Istraživanja su pokazala da oko 80 posto djevojčica posjeduje referentni stil usvajanja jezika, dok oko 60 posto dječaka ima ekspresivni stil usvajanja. To je, dakle razlog da su u početku, djevojčice razgovjetnije, preciznije u izgovoru te posjeduju bogatiji rječnik imenica od dječaka. Referentni stil, međutim, nije napredniji, nego je donekle drukčiji način usvajanja jezika, a razlike se s vremenom izjednačavaju. Zbog referentnog stila usvajanja jezika postoji mišljenje da su djevojčice, u najranijoj dobi, jezično naprednije od dječaka. Nadalje, istraživanja mozga kod odraslih osoba su pokazala da žene imaju bolju povezanost dijelova mozga koji upravljaju govorom i emocijama. To rezultira time da djevojčice, kao i žene, lakše verbalno izražavaju svoje osjećaje (Apel i Masterson, 2004).

Proučavajući roditelje (uglavnom majke) u ophođenju s njihovom djecom u dobi od druge i treće godine, istraživači su otkrili nevjerojatne razlike. Uočeno je da roditelji drugačije razgovaraju s djevojčicama negoli s dječacima. Primjerice, u interakciji s kćerima, majke se obraćaju dužim i kompleksnijim rečenicama, postavljaju više otvorenih pitanja te više koriste tzv. GUD – govor usmjeren na dijete. Općenito, s djevojčicama češće razgovaraju i imaju čišći izgovor. S druge strane, istraživanja su pokazala da roditelji s dječacima najaktivnije razgovaraju tijekom igre, dok s djevojčicama razgovaraju u raznim drugim okolnostima, poput situacija u kojima djevojčice traže pomoć. Pri razgovoru s dječacima, roditelji razgovaraju na način „ovdje i sada“, što znači da je njihov jezik manje apstraktan i jednostavniji, a to je ujedno i jezik ekspresivnog stila koji opisuje radnje koje se događaju tijekom igranja te naglasak nije na imenovanju, nego na interakciji. U

razgovoru s djevojčicama, majke se služe složenijim jezikom, uključujući imenovanja, opise osjećaja, problemsku tematiku. Djevojčice i dječaci koriste različite tipove igara. Djevojčice (ne sve) vole simboličke igre te igre lutkama, što podrazumijeva često postavljanje pitanja, česta imenovanja i veću upotrebu jezika tijekom igre. Igre vozilima i konstrukcijskih igračaka, veća je sklonost bučnih zvukova, a samim time i ekspresivnog jezičnog stila. (Apel i Masterson, 2004).

Vrste igranja i načini roditeljskih interakcija s djecom moguće je objašnjenje na ranije spomenute razlike u jezičnim stilovima i vještinama jezika između djevojčica i dječaka. Roditelji i odgajatelji te ostali govorni modeli u djetetovoj okolini imaju mogućnost svjesnog utjecaja, točnije izlaganja djeteta širokom rasponu govorno – jezičnih situacija. Time će se povećati iskustva i jezični uzori na temelju kojih će dijete učiti jezik (Apel i Masterson, 2004).

4.3. Rodne razlike u jeziku djeteta

Dokazano je da spol djeteta utječe na razvoj dječjih jezika u nekoliko studija, ali nije utvrđeno da je njegov učinak bio stabilan u različitim dobima ili različitim aspektima jezičnih sposobnosti. Učinak spola na jezičnu sposobnost djeteta, djece i adolescenata ispitan je u sadašnjoj metaanalizi deset slovenskih studija (devet presječnih studija i jedna longitudinalna studija). Deset studija je objavljeno između 2004. i 2016. godine i obuhvaćalo je ukupno 3.657 djece, djece i adolescenata u dobi od 8 mjeseci do 15 godina. Mjerila ishoda jezika odnose se na različite aspekte jezičnih sposobnosti, uključujući vokabular, srednju dužinu izgovora, složenost rečenica, jezično izražavanje i razumijevanje, sposobnost pripovijedanja i metalingvističku svijest. Kroz studije, jezične sposobnosti su procjenjivane pomoću različitih pristupa i instrumenata, od kojih je većina bila standardizirana na uzorcima djece koja govore slovenski jezik. Na temelju prijavljenih aritmetičkih sredina i standardnih devijacija izračunate su veličine učinka spola za svaku od uključenih studija, kao i prosječna veličina učinka spola u različitim ispitivanjima. Nalazi metaanalize pokazali su da veličina efekta spola na jeziku djece i adolescenata u velikoj mjeri ovisi o njihovoj dobi i aspektu mjerenja jezika. Veličina učinka povećala se s povećanjem dobi djece. Svi značajni učinci pokazali su se u korist

djevojčica. Nalazi su interpretirani u odnosu na karakteristike jezičnog razvoja i društvenih kulturnih čimbenika koji mogu pridonijeti rodnim razlikama u jezičnim sposobnostima (Marković, 2005).

Unatoč brojnim istraživanjima u kojima su autori istraživali učinak jezika na dječji jezik u različitim razvojnim razdobljima, a usprkos određenim promatranim razlikama u jezičnom razvoju dječaka i djevojčica, objavljeni rezultati ne dopuštaju jedan opći zaključak u korist jednog spola. Iako nalazi nekoliko studija upućuju na mali, ali dosljedan učinak roda na rani jezični razvoj u korist djevojčica, veličina tog učinka ovisi kako o dobi djevojčica ili dječaka tako i o aspektu jezika koji se procjenjuje (Fenson, Bates, 1994). Crawford (2001), na primjer, tvrdi da ima više sličnosti nego razlika između dječaka i djevojčica u različitim aspektima njihovih jezičnih sposobnosti (Marković, 2005).

Na temelju pretpostavke bioloških razlika između muškaraca i žena, dokazi istraživanja pokazuju da rodne razlike u razvoju jezika u određenoj mjeri odražavaju razlike u strukturi mozga i funkcijskim jezičnim procesima kao i razlike u brzini razvojnih procesa (Huttenlocher, 1991, prema Fekonja-Peklaj, Marjanovič Umek, Kranjc, 2017). Brojne funkcionalne slikovne studije izvijestile su o više bilateralnih obrazaca aktivnosti tijekom obrade jezika kod žena u usporedbi s muškarcima (Wallentin, 2008, prema Fekonja i sur., 2017). Međutim, u svojoj metaanalizi 26 neuroloških studija, Sommer i kolege (Sommer i sur., 2004, prema Fekonja i sur., 2017) su otkrili da, iako je nekoliko studija, posebno onih s manjim uzorcima, pokazalo spolne razlike u funkcioniranju mozga, nije bilo značajnijeg utjecaja spola na lateralizaciju jezika bilo u djece ili odraslih.

S druge strane, autori (Barbu i sur., 2015, prema Fekonja i sur., 2017), naglašavaju važnost čimbenika socijalizacije u rodnim razlikama, kao što su roditeljska očekivanja o rodnim ulogama i rodno specifično ponašanje djece. Wallentin (2008), prema Fekonja i sur. (2017) tvrdi da bi se kulturna objašnjenja također trebala uzeti u obzir pri istraživanju mogućih spolnih razlika u jezičnim sposobnostima. Dokazi istraživanja pokazuju važan utjecaj interakcije između roda djeteta i različitih čimbenika društvenog okruženja koji mogu doprinijeti razlikama

u jezičnim sposobnostima dječaka i djevojčica. U svojoj metaanalizi studija uspoređivanja interakcija majki s kćerima, nasuprot sinovima, Leaper i njegovi kolege (Leaper i sur., 1998, prema Fekonja i sur., 2017) otkrili su da su majke više razgovarale i više koristile govor s kćerima nego sa sinovima.

Različita upotreba jezika kod dječaka ili dječacima od strane njihovih roditelja također bi se mogla odraziti na razliku u tipu riječi koje izgovaraju djevojčice i dječaci, što je pronađeno u nekoliko studija (npr. Stennes, Burch, Sen & Bauer, 2005; prema Fekonja i sur., 2017). Dokazi istraživanja također sugeriraju da se roditelji drukčije igraju s djevojčicama i dječacima, podržavajući njihovu simboličnu igru i jezik u različitoj mjeri. Primjerice, Clearfield i Nelson (2006), prema Fekonja i sur. (20017) su otkrili da, iako nije bilo rodni razlika u ponašanju dojenčadi (učestalost pokretanja interakcije s odraslom osobom i izravna reakcija na verbalno ponašanje majke), nakon 14 mjeseci utvrđene su rodne razlike u verbalnom ponašanju majki i razini angažmana prema djetetu. Autori su utvrdili da su majke više surađivale sa svojim kćerima i više tumačile i vodile razgovor s njima nego sa sinovima. S druge strane, odgovori sinova su dali više komentara i bili su pažljiviji, više tipizirani uputama nego razgovorom. Na uzorku od devedeset i devetero djece u dobi od prve do pete godine života, Marjanovič-Umek i Fekonja-Peklaj (2017.) otkrili su da roditelji koriste više simboličkih transformacija kada se igraju s djevojčicama nego s dječacima, čime se pruža veća mogućnost za djevojčice da se uključe u simboličku igru, koja je u velikoj mjeri podržana uporabom (meta) jezika i snažno povezana s jezičnim sposobnostima kod djece (Lyytinen i sur., 1997, prema Fekonja i sur., 2017).

Fekonja-Peklaj i Marjanovič-Umek (2017) zaključuju kako u jezičnim sposobnostima postoje male razlike među spolovima. Poseban naglasak stavljaju na pružanje jednakih mogućnosti i potpore jezičnom razvoju oba spola, kako u kućnom okruženju tako i u okviru ustanova za rani i predškolski odgoj i obrazovanje, osnovnih i srednjih škola.

4.4. Spol, jezik i novi biologizam

„Novi biologizam je naočit termin kojim autor opisuje interdisciplinarne i ponekad heterogene skupine trenutnih akademskih udruženja, na temelju toga da dijele osnovne pretpostavke i preokupacije te svoje zaključke oblikuju unutar određenih parametara“ (Cameron 2009:212). D. Cameron (2009) tvrdi da se u zadnje vrijeme sve češće nude genetska objašnjenja za razlike koje su se prema nekadašnjim istraživanjima smatrale kao posljedica sociokulturalnih čimbenika. U članku se kritički preispituju argumenti koji primjenjuju muško – ženskim razlikama kada je u pitanju jezično ponašanje. Zagovornici novog biologizma ne prihvaćaju tezu da su muško – ženske razlike u ponašanjima posljedica kulturalnih i društvenih pojava. Za razliku od toga tumače da su navedene razlike biološki osnovane, da proizlaze iz procesa evolucije koji su doveli do ishoda da se oba spola razlikuju, ne samo fizički, već po kognitivnim sposobnostima (Cameron, 2009).

Podrijetlo jezika stručnjaci su nagađali dugo kroz povijest, a problem spola ili roda često su se protezala kod takvih diskusija. Postoje teoretičari poput Crowa(1998) koji vjeruju da je jezik potekao od muškaraca, drugi smatraju da se ponajprije razvio kod žena (Dunbar 1996, prema Cameron 2009). Uz pomoć jezika bilo je moguće razmjeniti informacije, stvoriti veze među ljudima i provoditi razne druge aktivnosti. Prema Dunbaru, ova pretpostavka ide u prilog hipotezi koja tumači da su žene bile prve koje su razvile ovakav oblik komunikacije, a ne muškarci. U prošlosti, žene su bile zadužene za odgajanje djece, sakupljanje plodova i izradu pomagala za kućanske potrebe te na taj način doprinijele funkcionalnom razvoju dijelova mozga koji su zaduženi za jezik, dok je uključenost muškaraca u lov onemogućila razvoj tih dijelova. Pretpostavka jest da je lov unaprijedio prostorne i vizualne vještine kod muškaraca, dok je jedna od posljedica i ta da su imali manje prostora u mozgu koji bi se posvetio funkcijama jezika. Ne postoje znanstveni dokazi koji bi to potvrdili (Joseph, 2000, prema Cameron, 2009).

Mjerenja sustavnih istraživanja služe se raznim metodama koje se međusobno neprekidno pobijaju, dokazujući da u neformalnoj komunikaciji među vršnjacima razlike u spolu/rodu u principu nema, dok se u formalnoj komunikaciji i statusno

obilježenoj komunikaciji pokazuje da muškarci uglavnom govore više od žena (James i Drakich 1993, prema Cameron, 2009). Slična problematika se pojavljuje i kod tvrdnji da su žene sklonije surađivanju, emocionalnim stilovima govora, dok muškarci više vole suparničke i statusno usmjeravane stilove govora. Za razliku od teze o ženskoj brbljivosti, ova generalizacija dobivala je podršku u lingvističkim krugovima: zagovarale su je na osnovu razlika, struje utjecajnih istraživanja o jeziku i rodu tijekom 1980-ih godina (Sheldon 1990; Tannen 1990, prema Cameron, 2009). Stručnjaci koji su istraživali tu razliku pretpostavili su da jezični rodni obrasci kod odraslih odražavali navike usvojene u djetinjstvu, kada se djevojčice i dječaci osobito druže s vršnjacima istog (Cameron, 2009).

Osnovna pretpostavka ove rasprave jest da pojava o kojoj se raspravlja, a to je primjer rodno/spolnih varijacija u jezičnom ponašanju, općenito je moguće objasniti u okviru urođenih sposobnosti. Bickerton (2006), prema Cameron (2009) tvrdi kako to omogućuje spoj dvije naizgled različitih stvari: jezika samog za sebe i njegovih različitih potencijalnih načina upotrebe. Svega nekoliko lingvista ne prihvata tezu za postojanjem biološkog utemeljenja mentalne sposobnosti koja omogućuje normalno razvijenim ljudima da govore gramatički ispravno (Cameron, 2009).

Novi biologizam potiče lingviste na preispitivanje svojih pretpostavki o prirodi i ponašanju ljudskih bića. Unutar sociokulturalnog pristupa, Cameron (2009) pristup novog biologizma smatra znanstveno neprihvatljivim. Budući da znanstvena odgovornost nije jednosmjerna ulica, darvinisti trebaju uzeti u obzir rezultate sociolingvističkih istraživanja o jezičnoj uporabi, dok lingvisti trebaju uzeti u obzir znanje o genetici, umu i evoluciji.

4.5. Izgovor u dječaka i djevojčica

U radu D. Vuletić i M. Ljubešić istraživano je postoji li razlika u izgovoru između djevojčica i dječaka u okviru projektnog zadatka „Analiza rječnika i gramatike s logopedskog stajališta, te izrada i evaluacija mjernih instrumenata za dijagnosticiranje govornih poremećaja“. Testovni materijal kojim su ispitivali govor sadržavao je slikovni dio i listu s glasovima našeg jezika s izračunatim procentualnim vrijednostima za osnovni tip oštećenja svakog glasa. Uzorak je

obuhvaćao djecu u dobi od 3 do 7 godina. Osim podataka o izgovoru te auditivnom pamćenju prikupljeno je još podataka, među kojima je i spol. Iako dokumentiranih podataka i nema, u literaturi se često nailazi na tvrdnju kako su djevojčice u govornom razvoju naprednije od dječaka te da dječaci posjeduju više govornih poemećaja raznih vrsta. Autor psihomatske teorije mucanja, kaže da „*vlakna koja nisu potpuno mijelinizirana mogu provoditi impulse, ali reakciji nedostaje preciznost i fina koordinacija, a i brzina provođenja kroz nemijelinizirana vlakna je manja*“ (Vuletić i Ljubešić, 1984:41). Flechsig (1927), prema Vuletić i sur. (1984) tumači da je mijelinizacija kod dječaka nešto sporija negoli kod djevojčica. Nadalje, Karlin (1965), prema Vuletić i sur. (1984) tvrdi da se govor u dječaka javlja kad navršši 19 mjeseci, dok se kod djevojčica javlja kad navršše 18 mjeseci. Zbog sporije mijelinizacije te jačm izloženošću emocionalnim stresovima, Karlin (1965) tumači nešto veću učestalost mucanja u dječaka nego li u djevojčica, prema Vuletić i sur. (1984).

Većina teškoća artikulacije posljedica je nedovoljne zrelosti, do izloženostoi emocionalnih stresova dolazi zbog drukčijeg stava okoline prema muškoj djeci i pritiscima za vrijeme negativističkog perioda koji se javlja u dobi između treće i četvrte godine. Zaostajanje u dozrijevanju artikulacije kod dječaka u odnosu na djevojčice moglo bi biti uzrokovano u mijelinizaciji živčanih vlakana. S. Vasić (1971), prema Vuletić i sur. (1984) ispitivala je artikulaciju kod djece od treće do devete godine koju je podijelila u dvije dobne skupine. Iako dobiveni rezultati njezinog istraživanja pokazuju drukčiju sliku od tvrdnji da su djevojčice u artikulaciji glasova bolje od dječaka, rezultate treba prihvatiti s oprezom budući da su dobiveni na malom uzorku ispitanika. Otkrila je kako je artikulacija u razdoblju između treće i devete godine u neprestanom razvitku, da je taj razvoj neprekidan, bez iznenadnih skokova ili promjena te nema zaostajanja i nazadovanja. Što se tiče razlika u izgovoru pojedinih skupina glasova između djevojčica i dječaka nisu nađene značajne razlike, dok oone neznatne variraju u jednom trenutku u korist djevojčica, a u drugom u korist dječaka. Na osnovi rezultata ispitivanja, konstatirano je da kod dječaka artikulacija dozrijeva potpuno godinu dana prije nego li kod

djevojčica te da dječaci zrelo artikuliraju glasove u dobi od sedam godina, a djevojčice u dobi od osam godina (Vuletić i sur., 1984).

Cilj istraživanja Vuletić i sur.(1984), bio je ustanoviti postoje li razlike u izgovoru između dječaka i djevojčica u pojedinim dobnim skupinama, i to kako se u odnosu prema kvantitetu, tako i prema pojedinim glasovima. Ispitivanje je provedeno uzorkom od 477 dječaka i 399 djevojčica u životnoj dobi između 3 i 7 godina, dakle ukupno 846 djece. Djeca su bili polaznici različitih predškolskih ustanova grada Zagreba. Za ispitivanje izgovora je bio upotrijebljen ranije pripremljen testovni materijal koji je imao 60 slika predmeta čiji nazivi sadrže sve glasove našeg jezika u raznim fonetskim kontekstima. Dijete je imenovalo predmete na slici, ispitivač je bilježio neispravno izgovorene glasove, točnije njihovu procentualnu vrijednost, na zasebnom listiću za svako dijete. Obrada rezultata je započeta na način da su djeca bila podijeljena prema dobi, zatim unutar dobnih skupina po spolu, prema postojanju ili nepostojanju poremećaja izgovora, a unutar skupina s poremećajima izvršena je podjela prema pojedinim poremećenim glasovima. Kvantitativne razlike u korist djevojčica postoje samo u dobnim skupinama između 3,5 i 4, te između 4 i 4,5 godine. Kvalitativne razlike pronađene su kod glasova l, lj, đ i kod vokalskog i konsonantskog r. Razlike u izgovaranju l i đ javljaju se samo u po jednoj dobnoj skupini, a lj u dvije udaljene, što može značiti i da se radi o slučajnosti. No, razlike u izgovoru konsonantskog i vokalskog r postoje u četiri uzastopne dobne skupine uvijek u korist djevojčica, čime se ne može raditi o slučajnosti (Vuletić i sur., 1984).

U istraživanju Vuletić i sur. (1984), proizlazi zaključak da značajne razlike u općem dozrijevanju artikulacije između djece ženskog i muškog spola postoje između treće i pete godine. Kod djevojčica postoji opća tendencija prema boljem izgovoru u svim dobnim skupinama, no nisu pronađene značajne razlike koje spadaju u njihovu korist. Sonant r u vokalskom i u konsonantskom položaju razlikuje dječake i djevojčice kada se posebno analizirao izgovor pojedinih glasova između 3,5 i 5 godina životne dobi. Djevojčice su bile bolje od dječaka u svim dobnim skupinama (Vuletić i sur., 1984).

4.6. Rodna razlika u obrascima govora dvogodišnjaka

Ispitani su uzorci govora koji se normalno razvijaju u dobi od dvije godine i šest mjeseci. Utvrđene su razlike između dječaka i djevojčica za jasno grupiranje procesa koji jednostavno oblikuju strukturu. Došlo je do znatno veće upotrebe konačnog brisanja suglasnika, slabog brisanja sloga i redukcije klastera od strane dječaka, dok nije bilo razlika u korištenju drugih govornih procesa ili za prijemne i ekspresivne jezične sposobnosti. Diskriminantna funkcija izgrađena iz ovih 3 sloga pojednostavljenog procesa ispravno klasificirati svaki predmet kao muško ili žensko s osamdeset posto uspjeha. Zanimljivo je da dječaci u predškolskoj i ranoj školskoj godini imaju veću učestalost razvojnih poremećaja govora od djevojčica (od 2 do 1) s izraženom primjenom slabog brisanja sloga, konačnog brisanja suglasnika i smanjenja klastera u razlikovanju teških slučajeva razvojnog poremećaja govora. U razvoju verbalnih sposobnosti djece zabilježene su dosljedne razlike među spolovima (McCormack, Knighton, 1996).

U prosjeku, djevojčice imaju bolje verbalne sposobnosti od dječaka u širokom rasponu zadataka (Deaux, 1985, prema McCormack, i sur. 1996). Međutim, dokazani učinci su mali. Fenson (1994), prema McCormack i sur., (1996) je otkrio da se samo 1-2% varijance u istraživanju jezičnog razvoja 6-30 mjeseci može objasniti po spolu. Rezultati koje su dobili Hyde i Linn (1988) bili su dosljedni s tim. Primjenjujući tehnike metaanalize na više od 170 studija otkrili su da spol obuhvaća samo približno 1% varijacije. Jedno očekivanje bilo je u području produkcije govora. Varijacija u ovoj domeni bila je u rasponu od 10 do 15% (McCormack i Knighton, 1996).

Studije o rodnim razlikama u stjecanju govornih sposobnosti su rijetke i najčešće su povezane s projektima koji prikupljaju normativne podatke o razvoju zvukova govora (Templin, 1963, prema McCormack i sur., (1996). Jedina iznimka je studija koju su proveli Kenny i Prather (1986), prema McCormack i sur., (1996) koji su istraživali varijabilnost spola u proizvodnji govora u dobi od 3-5 godina. Otkrili su da su dječaci značajno varijabilniji u proizvodnji riječi nego

djevojčice, što ukazuje na to da djevojčice imaju superiorno ovladavanje glasovnim zvukom od dječaka. U nekoliko normativnih studija u kojima je spol promatran kao varijabla u nalazu usvajanja govora ukazuju na malu, ali često značajnu rodnu razliku koja favoriziraju djevojčice. Međutim, tumačenje tih normativnih studija je problematično. suvremena analiza govora djece temelji se na lingvističkoj analizi ukupnog fonološkog sustava djeteta (Ingram, 1989, prema McCormack i sur., (1996). Suprotno ovom lingvističkom pristupu, ove normativne studije, kao što tvrdi i Smith (1990), prema McCormack i sur., (1996) izvještavaju o nalazima o individualnim govornim zvukovima bez pozivanja na to kako su organizirani kao jezični sustav. Ova izvješća ne pružaju informacije o strukturi sloga ili o jezičnim obrascima pojednostavljenja koji se obično događaju u svim klasama zvuka (McCormack i Knighton, 1996).

Moguće razlike između dječaka i djevojčica u organizaciji njihovih govornih sustava nisu dostupne, odnosno nije moguće potkrijepiti dokazima o razlikama u upotrebi slogova kada se ne istražuju slogovi. Postoji jedna bitna razlika između muškaraca i žena u usvajanju govora koja nije na zadovoljavajući način objašnjena. poremećaji govora javljaju se dvostruko češće kod dječaka nego kod djevojčica (Enderby i Phillipp, 1986, prema McCormack i sur., (1996). Kod umjerenih do teških slučajeva, gdje su ta djeca vrlo nerazumljiva, omjer dječaka na prema djevojčicama je čak i viši (Hodson i Paden, 1981, prema McCormack i sur., (1996). Razlozi za ovu naglašenu spolnu pristranost su nepoznati, iako je Lewis (1990), prema McCormack i sur., (1996) u studiji o obiteljskoj povijesti djece s poremećajima govora, predložio da težina dokaza upućuje na društvene i ekološke čimbenike koji interagiraju s nekim nasljednim predispozicijama koje uključuju specifični prag kod dječaka koji imaju niži prag od djevojaka (McCormack i Knighton, 1996).

Shriberg i Kwiatkowski (1994), prema McCormack i sur., (1996) su u pregledu literature i vlastitoj studiji 178 djece školskog uzrasta s poremećajima govora zaključili da su porijeklo takvih poremećaja govora i dalje problematično, što rezultira poteškoćama u razvoju učinkovitijih strategija prevencije i intervencije. Izravne korelacije s organskim ili psiho-socijalnim čimbenicima su niske, što sada

čini raniju prognozu nedjelotvornom. Potencijalno plodna linija istraživanja bila bi odrediti u kojoj mjeri razlike na samom početku razvoja govora mogu objasniti djetetovu kasniju prezentaciju s poremećajem govora (McCormack i Knighton, 1996).

4.7.Djetetov govorni razvoj povezan s njegovim spolom i obrazovanjem roditelja

Spol djeteta kao unutarnji čimbenik razvoja govora te obrazovanje roditelja kao vanjski čimbenik pokazali su se u mnogim istraživanjima kao značajni čimbenici u razvoju govora djece rane i predškolske dobi. U longitudinalnom istraživanju cilj je bio proučiti utjecaj obrazovanja majke i oca te spola djeteta na strukovnu kompetenciju djece uzrasta treće i četvrte godine. Uzorak je uključivao nasumično odabranih 80 djece, 39 djevojčica i 41 dječaka u 13 vrtića iz različitih slovenskih regija. Postupak istraživanja obuhvaćao je da svako dijete bude testirano dvaput u vremenskom intervalu od jedne godine sa Skalom jezičnog razvoja. Testiranje se odvijalo u zasebnoj prostoriji u vrtiću gdje je djetetu pokazana slikovnica Maruša Potepuška te ga je odgojiteljica zamolila da joj ispriča priču. Tijekom pripovijedanja, dijete se moglo slobodno kretati kroz slikovnicu i pripovijedati ilustracije koje je htio. Odgajatelji koji su ispitivali djecu, nisu ih prekidali tijekom pripovijedanja niti postavljali pitanja koja bi mogla utjecati na njegovo pripovijedanje te su doslovno prepisali priču. Priču su zatim analizirali tri kvalificirana procjenitelja koristeći opisane kriterije za analizu gramatičke strukture i kohezivnosti priča.

Rezultati prvog i drugog mjerenja u skladu su s nalazima A. Browne (1996), prema Fekonja, Marjanovič Umek, Kranjc (2005) koja tvrdi da se obrazovanje roditelja djece odnosi na neke od karakteristika njegovog govornog razvoja. Također, primjećuje da roditelji iz obitelji s višim socioekonomskim statusom, koji su također povezani s majčinim visokim obrazovanjem, olakšavaju djeci da osiguraju različite materijale koji promiču njihov govorni razvoj, čime im pružaju mogućnosti učiti o pisanim i izgovorenim riječima. Nadalje, dobiveni rezultati

podupiru nalaze nekoliko autora (npr. Davie i sur., 1972, prema Fekonja i sur., 2005) da obrazovanje majki ima značajan utjecaj na razvoj govora djece kao i spol djeteta. U prvom mjerenju dječji spol je imao slab utjecaj na rezultate koje su djeca postigla u predmetu govorne ekspresije, dok rezultati drugog mjerenja pokazuju trend utjecaja spolova na rezultate koje djeca postižu u govornom izražavanju. U oba mjerenja djevojčice su postigle veće rezultate u jezično - govornom izražavanju od dječaka, a odgajatelji su ocijenili kompetenciju glasa četverogodišnjih djevojčica s višim ocjenama od kompetencije glasa dječaka (Fekonja, Marjanovič Umek, Kranjc, 2005).

Uzimajući u obzir rezultate prvog i drugog mjerenja, istraživači zaključuju da se djevojčice i dječaci u dobi od tri i četiri godine ne razlikuju značajno u razvoju govora te da su rodne razlike prisutne samo u pojedinim specifičnim aspektima djetetove govorne kompetencije, procijenjene u određenim kontekstualnim mjerilima. Važan čimbenik u razvoju djetetovog govora kao djetetovog roda je obrazovanje majke. Unatoč brojnim istraživanjima u kojima su autori proučavali razlike u kompetencijama govora dječaka i djevojčica, dobiveni rezultati ne dopuštaju jednostrane zaključke o rodnom učinku na jezični razvoj djeteta (Crawford, 2001). M. Crawford (2001) smatra da postoji više sličnosti između dječaka i djevojčica nego razlike u mnogim područjima razvoja govora. Također ističe da je spol pojedinca povezan s određenim čimbenicima društvenog okruženja u kojem žive, a isto tako mogu doprinijeti razlikama u odgovornom razvoju djevojčica i dječaka (Fekonja, Marjanovič Umek, Kranjc, 2005).

Autori koji u svojim istraživanjima prepoznaju razlike između dječaka i djevojčica posebno naglašavaju brži razvoj govora djevojčica negoli dječaka u području izgrađivanja prvih riječi, stjecanju gramatike, postizanju boljih rezultata na testovima ispravnog izgovora riječi, šireg vokabulara i postizanju boljih rezultata u samom razumijevanju jezika. Nadalje, autori ističu da dječaci češće doživljavaju poremećaj pisanja i čitanja te da djevojčice čitaju više knjiga i, u kasnijoj dobi (prvi razredi osnovne škole), pišu duže od dječaka. Pellegrini i Jones (1994), prema Fekonja i sur., (2005) navode kako su djevojčice češće uključene u simboličku igru, za razliku od dječaka, čime češće koriste govor u simboličkoj funkciji. Autori

naglašavaju da su razlike među spolovima samo razlike u brzini usvajanja određenih gramatičkih pravila, dok je obrazac usvajanja jezika kod djevojčica i dječaka isti (Fekonja i sur., 2005).

Za razliku od autora koji tvrde da djevojčice (u srednjem i kasnijem djetinjstvu) postižu veće rezultate u testiranju proizvodnje riječi i tečnosti riječi, u testovima čitanja i razumijevanja teksta i izražavanja pisanja (Halpern, 1992, prema Fekonja i sur., 2005), drugi autori tvrde da su razlike između djevojčica i dječaka u razvoju govora prisutne samo u ranom djetinjstvu (Reznick i Gooldsmith, 1989, prema Fekonja i sur., 2005). Autori zaključuju na temelju rezultata da se vokabular djevojčica u svakom razdoblju razvija brže od vokabulara dječaka, ali razlike u razvoju vokabulara se kasnije gase. L. McCune (1992), prema Fekonja i sur. (2005) smatra da su razlike u razvoju govora između dječaka i djevojčica u razdoblju djetinjstva i ranog djetinjstva uglavnom posljedica razlika u brzini razvoja. Slično tome, Huttenlocher(1991), prema Fekonja i sur. (2005) također primjećuje da su spolne razlike u ranom razvoju vokabulara posljedica razlika u brzini razvoja djevojčica i dječaka u ranom djetinjstvu, a ne posljedica razlika u interakciji govora između majke i djeteta, što bi se trebalo razlikovati ovisno o tome je li to dječak ili djevojčica. Nasuprot tome, skupina sjevernoameričkih autora (Russell i sur.,2003, prema Fekonja i sur., 2005) vjeruje da majke češće razgovaraju sa svojim kćerima negoli sa sinovima. Rezultati nekih istraživanja (npr. Macaulay, 1977, prema Fekonja i sur., 2005), u kojima su autori proučavali razlike između jezičnog razvoja djevojčica i dječaka, upravo su suprotni od opisanih i pokazuju da dječaci bolje čitaju od djevojčica. Rezultati pokazuju, doduše, da djevojke ispravnije izgovaraju pojedinačne riječi, ali i, također, da dječaci razumiju više (Fekonja, Marjanović Umek, Kranjc, 2005).

Metaanaliza 165 studija (Golombok i Fivush, 1994, prema Fekonja i sur., 2005), u kojima su autori proučavali razlike u kompetentnosti govora dječaka i djevojčica, pokazala je da su djevojčice postigle nešto veće rezultate na jezičnoj ljestvici negoli dječaci, ali te su razlike male i statistički nebitne. Autori zaključuju da, unatoč određenim razlikama u jezičnom razvoju dječaka i djevojčica, spol djece nije čimbenik koji bi predvidio njegov govor u svakodnevnim situacijama. Rezultati

nekih slovenskih studija također potvrđuju da razlike između kompetencije glasa djevojčica i dječaka nisu važne. U. Fekonja (2002), u svojoj studiji koja je uključivala 30 dječaka i 30 djevojčica u dobi od četiri do pet godina, utvrdila je da se dječaci i djevojčice ne razlikuju značajno u rezultatima postignutim na skali jezičnog razvoja. Dječaci su postigli nešto veće rezultate u cjelokupnoj ljestvici razvoja govora i podložnosti govornog izražavanja negoli djevojčice, dok su djevojčice postigle nešto veće rezultate u suptilnosti govora. Djevojčice i dječaci također se nisu značajno razlikovali u korištenju pojedinačnih i doslovnih izjava, u ukupnom broju izjava i broju podređenih upitnika i izjava koje su korištene u njihovom govoru tijekom slobodne igre. (Fekonja, Marjanovič Umek, Kranjc, 2005).

Dobiveni rezultati pokazali su pozitivan učinak obrazovanja majke na određene razine razvoja govora djece, dok obrazovanje oca nije imalo značajnijeg utjecaja. Spol djeteta je imao slab utjecaj na postignuća djece u dobi od 3 i 4 godine u govornoj pošti govornog izražavanja i na procjenama koje su dali odgajatelji o stručnoj kompetentnosti četverogodišnjaka.

5. ZAKLJUČAK

Govor oblikuje čovjeka i obilježava ga. Čovjek se govorom od najranije dobi počinje uključivati u svoju zajednicu. Na djetetov jezično – govorni razvoj utječu urođene sposobnosti, odnosno unutarnji faktori, okolina ili vanjski faktori te djetetova samoaktivnost.

Razvoj govora je složen proces na koji može utjecati mnogo čimbenika. U procesu razvoja govora, bitnu ulogu imaju unutarnji faktori ili urođene sposobnosti. Prije nego što dijete nauči govoriti, ono treba naučiti slušati jer su govor i slušanje neodvojive cjeline. Dakle, opće zdravstveno stanje djeteta i razvijen govorno – slušni aparat neophodni su preduvjeti za razvoj govora. Cilj ovog rada bio je dokazati da spol (kao jedan od unutarnjih faktora) ima jednako važnu ulogu u razvoju govora, što su mnoga istraživanja i potvrdila. Mnogi istraživači i znanstvenici još uvijek istražuju jesu li razlike u nastojanju govora između muškaraca i žena biološki uvjetovani ili su produkt različitog načina razgovaranja roditelja prema dječacima i djevojčicama. Proučavanja jezičnih i verbalnih sposobnosti potvrđuju da mozgovna lateralizacija ima bitnu ulogu u nastanku razlika među spolovima. U ranoj dobi većina djevojčica bolje ovladava verbalnim sposobnostima i vještinama, imaju bogatiji rječnik te je razvoj gramatike nešto brži u odnosu na dječake. Stoga, u kasnijoj dobi, postoje razlike u interaktivnom, komunikacijskom stilu te načinu percipiranja jezičnih informacija između muškaraca i žena. No, nisu otkrivene velike razlike kada se uzme u obzir cjelokupan govorno – jezični razvoj te se one u adolescentskoj dobi izjednačuju.

Djetetova socijalna sredina, osobito majka ima vrlo važnu ulogu u razvoju govora, što je jedno od vanjskih faktora razvoja govora. Spol, kao biološki uvjetovan, unutarnji faktor razvoja govora, određuje dijete kao djevojčicu ili dječaka, čime uz ostale značajne faktore razvoja govora zaključujem da su svi jednako važni za djetetov jezično – govorni razvoj.

6. LITERATURA

1. Apel, K., Masterosn, J. (2004). *Jezik i govor od rođenja do šeste godine: od glasanja i prvih riječi do početne pismenosti – potpuni vodič za roditelje i odgojitelje*. Lekenik: Ostvarenje.
2. Arbanas, J.; Malnar, D; Tkalčić, M. (2015). I mozak ima spol. *Medicina Fluminensis* 51(4): 440-447.
3. Banda, G; Ilej, M; Tomljenović, R. (2018) Djeca i mediji: knjižica za roditelje i skrbnike djece. Zagreb: Agencija za elektroničke medije.
4. Blaži, D. (1994) Utjecaj okoline na razvoj govora u djece. *Defektologija* 30(2): 153-161.
5. Cameron, D. (2009) Sex/gender, Language and the New Biologism. *Applied Linguistics* 31(2): 173-192.
6. Comrie, B., Matthews, S. Polinsky, M. (2003) *Atlas jezika*. Varaždin: Stanek
7. Crawford, M. (2001). Gender and language. V:R.K. Unger(ur.), *Handbook of the psychology of women and gender* (str. 229-239). New York: Wiley.
8. Einon, D. (2007). *Igre učilice*. Zagreb: Profil international.
9. Fekonja, U; Kranjc, S; Marjanovič-Umek, Lj. (2005) Otrokov govorni razvoj v povezavi z njegovim spolom in izobrazbo staršev. *Psihološka obzorja* 14(1): 53-79.
10. Fekonja-Peklaj, U; Marjanovič-Umek, Lj. (2017) Gender Differences in Children's Language: A Meta-Analysis of Slovenian Studies. *C.E.P.S. Journal* 7(2): 97-111.
11. Fenson, L., Bates, E. (1994): Variability in Early Communicative Development. Chicago, Society for Research in Child Development.
12. Goldberg, S. (2003). *Razvojne igre za predškolsko dijete. Individualizirani program igre i učenja*. Lekenik: Ostvarenje.
13. Guberina, P (1991) Preduvjeti govorne komunikacije. *Senj zb* 18: 63-67.
14. Haith, Marshall M.; Miller, Scott A.; Vasta, R. (1997) *Dječja psihologija: moderna znanost*. Zagreb: Naklada Slap.
15. Harris, L. J. (1977). Sex differences in the growth and use of language. *Women: A psychological perspective*. New York: Wiley.

16. Hoff-Ginsberg, E. (1986) Function and Structure in Maternal Speech: Their Relation on to the Child's Development Syntax, *Developmental Psychology*, Vol.22, No.2, 155-163.
17. Huizinga, J. (1992). *Homo ludens*. O podrijetlu kulture u igri. Zagreb: Naprijed.
18. Herljević, I. (2002). *Govor, ritam, pokret*. Lekenik: Ostvarenje.
19. Hyde, J. S., Linn, M. C. (1988). Gender differences in verbal ability: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 104, 53-69.
20. Jelaska, Z. (2005) *Hrvatski kao drugi i strani jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada. Str.39-50
21. Katić, V. (2017) neobjavljeno predavanje
22. Malnar, A.; Punčkar, S.; Štefanec, A.; Vujičić, L. (2012) Poticajno okruženje: izazov za suradnju i istraživanje djece i odraslih. *Dijete, vrtić, obitelj* 18(70): 4-7.
23. Marković, I (2007) Gender Difference in Children's Language. *Annales Ser. hist. sociol.* 17(1): 197-206.
24. McCormack, P. F.; Knighton, T. (1996) Gender differences in the Speech Patterns of Two and a Half Year Old Children. In: P. McCormack, A. Russell (Eds.) *Speech science and technology: Sixth Australian International Conference* (pp. 337-341). Adelaide: Australian Speech Sciences and Technology Association.
25. Miljak, A. (1984) *Uloga komunikacije u razvoju govora djece predškolske dobi*. Zagreb: Školske novine.
26. Nelson, K. (1973). Structure and strategy in learning to talk. *Monographs of the Society for Research in Child Development*.
27. Palmović, M; Vujnović-Malivuk, K. (2015) Dvojezično usvajanje jezika: povezanost s jezičnim teškoćama i nejezičnim sposobnostima. *Logopedija* 5(1): 20-24.
28. Pavličević-Franić, D. (2005) Komunikacijom do gramatike. Razvoj komunikacijske kompetencije u ranome razdoblju usvajanja jezika. Zagreb: Alfa.
29. Peti-Stantić, A., Velički, V. (2008). *Jezične igre za velike i male*. Zagreb: Alfa.

30. Petrović-Sočo, B. (1997). *Dijete, odgajatelj i slikovnica: akcijsko istraživanje*. Zagreb: Alinea
31. Rice, M. L. (1991) Usvajanje jezika kod djece. U M. Kovačević (ur.), *Psihologija, edukacija i razvoj djeteta*. Teorije, istraživanja i edukativna zbilja, 69-87. Zagreb: Školske novine.
32. Silberg, J. (2006). *Igre mozgalice*. Zagreb: Profil international.
33. Slunjski, E. (2011). Razvoj autonomije djeteta u procesu odgoja i obrazovanja u vrtiću. *Pedagoški istraživanja*, 8(2), 217-228. Preuzeto s https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=172473
34. Stančić, V., Ljubešić, M. (1994) *Jezik, govor, spoznaja*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
35. Šego, J. (2009) Utjecaj okoline na govorno-komunikacijsku kompetenciju djece; jezične igre kao poticaj dječjem govornom razvoju. *Govor* 26(2): 119-149.
36. Škarić, I. (1991). Fonetika hrvatskoga književnog jezika. U: Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika: Nacrt za gramatiku, HAZU - Globus, Zagreb, 61-379.
37. Velički, V. (2009) Poticanje govora u kontekstu zadovoljenja dječjih potreba u suvremenom dječjem vrtiću. *Metodika : časopis za teoriju i praksu metodika u predškolskom odgoju, školskoj i visokoškolskoj izobrazbi*, Vol. 10 No. 18.
38. Vuletić, D; Ljubešić, M. (1984) Izgovor u dječaka i djevojčica. *Defektologija* 20(1-2): 41-50.
39. Edukacija.hr (2019)
<http://www.edukacija.hr/tečaj/bilingvizam/1314/?fbclid=IwAR0AIUg-2A2YMGsezJeapykDcwnHDQ36D2-JpWIylfSKXLEOxkie2z14gJQ>
(Pristupljeno 03.06.2019.)